

*Sovyetler Birliği Döneminde Rusya'da Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Türk İmaji**

Nigâr MAHARRAMOVA CENGİZ

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi
E-mail: nigar.cengiz@ogr.sakarya.edu.tr
ORCID No: 0000-0001-9346-1487

Ahmet ŞİMŞEK

İstanbul Üniversitesi HAYEF İlköğretim Bölümü Öğretim Üyesi
E-mail: ahmetsimsek@istanbul.edu.tr
ORCID No: 0000-0003-3591-8180

Geliş Tarihi: 25.12.2016 Kabul Tarihi: 12.11.2017

ÖZ

MAHARRAMOVA CENGİZ, Nigâr - ŞİMŞEK, Ahmet, **Sovyetler Birliği Döneminde Rusya'da Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Türk İmaji**, CTAD, Yıl 13, Sayı 26 (Güz 2017), s.37-66.

20. Yüzyılda kurulan ulus-devletler, tarihlerinin okullardaki öğretimine önem vermişlerdir. Tarih dersleri, yeni nesillere sosyo kültürel açıdan kendilerini tanımayı ve vatandaş olarak ait oldukları devleti tanıtmayı amaçlamıştır. Bu sebepten tarih eğitimi stratejisi tüm devletlerin milli kimliklerini inşa ettikleri bir içeriğe sahip olmuştur. Sovyetler Birliği gibi ulus- devlet olmayan ülkeler de durumdan etkilenmiştir. Bu çalışmada 1917-1991 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde uygulanan eğitim politikasına göre hazırlanmış ve "Komünizm" düşüncesinin biçimlendirdiği ders kitapları seçilmiştir. Bu kitaplardaki Türk, Osmanlı imgesi ile ilgili yaklaşımlar incelenmiştir. Tarih ders kitaplarındaki Türk imajına odaklanan araştırmada, SSCB döneminde Rusya'da tarih

* Bu makale Nigar Maharramova Cengiz'in "Sovyet Rusya Tarih Ders Kitaplarında Türk İmaji" adlı Yüksek Lisans tezinin ana bulgularına dayanarak oluşturulmuştur.

derslerindeki dönemlere göre değişen Türk ve Osmanlı imajının durumuna bakılmıştır. Egemenliğinde milyonlarca Müslüman ve Türk nüfusu barındıran Sovyetler Birliği'nin, Türk'e kavramına bakış açısı önemli bulunmuştur. Siyasî değişimlerin, ideolojilerin eğitim ve ders kitapları üzerinde etkisini göstermek için bu çalışma yapılmıştır. Sovyetler Birliği'nde tarih eğitimi, tarih metodolojisi üzerinden incelenmiş, dönemlere göre ortaya çıkan değişimler yorumlanmıştır. Araştırmada içerik analizi kullanılmıştır. Dönemin tarih ders kitaplarındaki resimler de görsel olarak yorumlamak için çalışmaya dâhil edilmiştir. İnceleme sonunda Bolşevik devrimi ile "Sovyet milleti" oluşturmaya çalışan Sovyetler Birliği Tarih ders kitaplarında Türk'e bakış açısının "öteki" olduğu bulunmuştur. Bir ulus devlet olmamasına rağmen, siyasî arenada görülen değişimlerin SSCB tarih ders kitaplarını etkilediği fark edilmiştir. İnceleme sonunda tarih ders kitaplarındaki "Türk İmajı"nın dönemlerin ve siyasal gelişmelerin durumuna göre farklılaştığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarih eğitimi, SSCB, Tarih ders kitabı, Türk imgesi.

ABSTRACT

CENGİZ Nigâr Maharramova; ŞİMŞEK Ahmet, **Turkish Image in Russian History Textbooks in the Soviet Union Period**, CTAD, Volume 13, Issue 26 (Fall 2017), pp. 37-66.

The nation-states established in the 20th century attach importance to the teaching of history in their schools. History lessons aimed to identify the socio-cultural aspects of the new generation and introduce the state they belong to as citizens. In this sense, the strategy of history education has a content that all states build their national identities. Non-nation state countries such as the Soviet Union have also been affected. In this study, textbooks prepared according to the education policy applied in the Soviet Union between 1917 and 1991 and shaped by the idea of "Communism" were selected. The approaches to Turkish and Ottoman images in these books have been examined. Focusing on the Turkish image of the history textbooks, the situation of the Turkish and Ottoman image changed according to the periods in history lessons in Russia during the period of the USSR. The view of the Soviet Union, which has millions of Muslims and Turkish populations in its sovereignty, towards the concept of Turks was found important. This work has been done to show the effects of political changes, ideologies on education and textbooks. History education in the Soviet Union was examined through history methodology, and the changes that occurred according to the periods were interpreted. Content analysis were used in the study. The pictures in the history textbooks are also included in the study to interpret them visually. At the end of the examination, the Soviet Union, which was trying to create the "Sovietnation" with the Bolshevik revolution, was found to be the "other" in terms of its view on history textbooks. Although it was not a nation-state, it was noticed that the changes in the political arena affected the history textbooks of the USSR. At the end of the examination, it was determined that the "Turkish image" in the history textbooks differed according to the periods and political developments.

Keywords: History education, USSR, History textbook, Turkish image, Ottoman image.

Giriş

Modern dönemlerde, toplumun geçmişiyle (tarih) arasındaki bağ, tarih eğitimi ve tarih dersleri ile sağlanmıştır. Tarih eğitimi ile toplum arasındaki bu iletişimin merkezindeyse tarih ders kitapları yer almıştır. Bu sebepten ders kitapları eğitim öğretim ortamının en etkili araçları olarak tanımlanmıştır. Bugün ders kitapları hala en etkili eğitim materyali olarak kullanılmakta ve kullanılan malzemeyi de biçimlendirmektedir.¹

20. Yüzyıl, ulus devletlerinin mücadelesi ile geçmiştir. Yaşanan iki büyük dünya savaşı, insanların savaşmak dışında başka iletişim yolları geliştirmesinin önemini acı bir biçimde göstermiştir. Büyük savaşlardan ders alan insanlık, toplumlar arasında kin, nefret tohumları eken düşünce ve yaklaşımların önüne geçmek için çaba göstermeye başlamıştır. 1919'da uluslararası uzlaşmayı ders kitapları üzerinden sağlamaya dönük çabaların başlangıcı Milletler Cemiyeti'ne bağlı olarak kurulan "Cooperation Intellectuelle" adlı komisyondur. Bu gelişme, modern ulus devletlerin doğuşunun, toplumların geleneksel ve yerel bağlarının çözülüp, onun yerine soyut ulusal bağların oluşturulması ve ulusal kimliklerin yaratılmasında tarihin bir araç olarak kullanılması² yanında başlangıçta cılız da olsa zaman içinde güçlenerek devam etmesi bakımından önemli görülebilir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın büyük yıkıcılığı akabindeki barış arayışları 1950'lerden sonra UNESCO'nun bu bağlamda yaptığı çalışmaların yanında Avrupa Konseyi'nin desteklediği pek çok projede buna destek vermiştir. AB merkezli girişimlerde "ortak bir Avrupa fikri oluşturmak" kadar, uluslaşmanın büyüttüğü "öteki" kavramıyla nasıl mücadele edilmesi gerektiğini işlenmiştir.³ Bu çerçevede Türkiye'de de Safran ve Ata (1996), Alaslan ve Şimşek (2014) tarafından barışçı tarih eğitimini destekleyici çalışmaların yanısıra, ders kitaplarında öteki imajı üzerine genişleyen bir Türkçe literatürün olduğu da görülmektedir.⁴

¹ Mehmet Yapıcı, "İlköğretim 1. Kademe Ders Kitaplarının Öğrenci Düzeyine Uygunluğu", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1, 121-130, 2004, s. 122.

² İlhan Tekeli, *Tarih Bilinci ve Gençlik*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 36.

³ Bu konuda Tarih Vakfı Yurt Yayınları Tarihi Öğrenmek ve Öğretmek serisinde yayınlanmış kitapçıkları saymak gerekir. Özellikle Falk Pingel'in Avrupa ülkelerindeki müfredat ve ders kitaplarıyla ilgili çalışmaları dikkate değerdir. Bk. F. Pingel, *Ders Kitaplarını Araştırma ve Düzeltme Rehberi*, Haz. Nurettin Elhüseyni, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

⁴ Özgür Aktaş, *Cumhuriyet Devri Tarih Ders Kitaplarında Rusya İmgesi* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi,) Kars, 2006; Yıldız Bozkuş, "Ermeni Tarih Ders Kitaplarında Türk İmgesi", *Yeni Türkiye*, 2014, s. 60; Nuri Köstüklü, "Kıbrıs Rum Kesimi Tarih Ders Kitaplarında "Türk" Ve "Türkiye" İmajı.", *Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatı Kongresi*, 2013; Mustafa Safran, Bahri Ata, "Barışçı Tarih Öğretimi Üzerine Çalışmalar; Türkiye'de Tarih Ders Kitaplarında Yunanlılara İlişkin Kullanılan Dil ve Yunanlılara İlişkin Öğrenci Görüşleri." *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, I, 1996, s.11-26; Ahmet Şimşek, "Osmanlı İktisat Tarihi Konularının Öğretimine Zihniyet Temelli Bir Yaklaşım", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 2009,

Bu alışmada Sovyetler Birliği döneminde Rusya’da okutulan tarih ders kitapları ve bu kitaplardaki Türk imajı incelenmiştir. Bolşevik devriminden sonra pek çok Müslüman ve Türk’ egemenliğinde yaşatan, kurulduğu dönemlerde Türkiye ile dostluk ilişkileri içerisine giren Sovyetler Birliği’nin tarih ders kitaplarının incelenmesi, dönemin sosyo-kültürel, politik bakış açısını gzlemememizi, “teki” ve “yabancı” gibi kavramların ders kitaplarında nasıl tanımlandığını grmememizi sağlayacaktır.

Başka ülkelerin ders kitaplarında Türk’e bakış açısını değerlendiren ve incelenen çalışmalar arasında ne çıkanlardan Venera Gatina tarafından yazılan “Rus Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmgesi” (2009) isimli Yüksek Lisans Tezi ve “arlık Dönemi Rus Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı İmgesi” isimli makale arlık Rusya’sı ile Sovyetler Birliği döneminde Türk algısını kıyaslamaktadır. Yıldız Devci Bozkuş’un (2014) “Ermeni Tarih Ders Kitaplarında Türk İmgesi” ve Alibasic’e (2007) ait “Bosna Hersek Tarih Kitaplarında Osmanlı İmajı” makaleleri farklı ülkelerde Türklere yönelik ifade ve imalara rastlandığını belirtmektedir. Güncel bir makale olan Nigâr M. Cengiz ve A. şimşek “Rus Ders Kitaplarında Türk İmajı” (2016) Rusya Federasyonu’nda günümüzde ders kitabı olarak okutulan tarih ders kitaplarını konu edinmektedir. Refik Turan’ın “Azerbaycan’da İlk ve Ortaöğretimde Tarih ğretimi ve Ders Kitapları” (2015) kitabında Sovyetler Birliği’nde Tarih kitabı hazırlama çalışmaları araştırılmış, ders kitaplarındaki syemlerin siyasi içeriği analiz edilmiştir. A. Banerji’nin (2006) “Sovyetler Birliği’nde Tarihin Tarihi Notları” makalesi incelenmiş, makalede SSCB döneminde Rusya’da çeşitli politik zamanlarda tarihçilik üzerinde durulmuştur. E. şadıhanov (1999) “Sovyetler Birliği ve Sovyet Sonrası BDT Cumhuriyetleri Tarih Kitaplarında Türk İmajı” isimli Yüksek Lisans Tezinde Sovyetler Birliği dönemindeki tarih ve ders kitaplarındaki Türk imajı irdelenmiş, Rusların Türklere karşısında kendilerine biçtiği rollerin Tarih ders kitaplarında yer alması ile ilgili bilgiler verilmiştir. Ayrıca E. Ağayev’ in (2006) “Sovyet İdeolojisi erevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan rneği” doktora tezinde Sovyet Tarih Yazımı ve Eğitiminde “Biz” ve “teki” Bağlamında Türkiye imajı incelenmiş, Azerbaycan rneği ile Rusya’nın yayılcı

16, 2; Ahmet şimşek, Funda Alaslan, “Milliyetçi Tarihten Milli Tarihe, atışmacı Eğitimden Barışçı Eğitime Doğru Türkiye’de Tarih Ders Kitapları”, *Akademik Bakış Dergisi*, 2013, 40; Nil Tekin, “Türkiye’deki İlköğretim ve Ortaöğretim Ders Kitaplarında Rus İmajı”, *Toplumsal Tarih*, 2011, 216; Salih Yılmaz, “Ermenistan Cumhuriyeti’nde Okutulan 10. Sınıf Tarih Ders Kitabında Türklere Aleyhine İfadeler ve Sözde Ermeni Soykırımı.”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2008, 177; Ahmet şimşek, Nigâr Maharramova Cengiz “Rusya Tarih Ders Kitaplarında Türk-Osmanlı İmgesi”, *TUHED*, 2016, 4, (2), 225-258; Esra zser, “Tarihin “teki” Yüzü: Türkiye ve Yunanistan rneğinde Tarihi Yeniden Algılamak”, *TUHED*, 2015 4, (2), 165-201; Hlyya elik, M. Bilal elik “Devrim Sonrası İran Ortaokul Tarih Ders Kitaplarında Türklere İlişkin Syemlerin Analizi” *TUHED*, 2015, 4, (2), s. 202-224.

politikasının Türk Cumhuriyetlerinin tarih eğitimi üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Türk-Rus İlişkileri

Birinci Dünya Savaşı'nda düşman koalisyonlarda bulunan Osmanlı Devleti ve Rusya İmparatorluğu savaş bitiminde insan kayıpları, ekonomik güçlükler, emperyalist baskısı ile karşı karşıya kalmıştır. 1917'de Rusya'da devrimle yönetime gelen Bolşevikler, Çar'ın taraf olduğu tüm uluslararası paktlardan ayrılarak yeni devletin siyasetinin barıştan yana olduğunu dünyaya ilan ettiler. Osmanlı Devleti, savaştan yenik çıkan devletlerden biri olarak imzalanan Mondros Mütarekesi ile resmen mağlup sayıldı, toprakları İtilaf devletleri arasında bölündü. İtilaf devletlerinin orduları boğazları ele geçirdi. Mağlup diğer devletlerden farklı olarak Osmanlı Devleti tamamen bağımsızlığını kaybetmek tehdidi ile karşı karşıya kaldı. Kayıplara boyun eğmeyen bir grup asker ve bürokrat-aydının liderliğinde Millî Mücadele hareketi başladı. 1919 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkarak başlattığı bu sürece kongreler eşlik etti. Türk halkının mücadelesinin haklılığı tüm dünyaya duyuruldu. Böylelikle Türk ulusu topyekûn bir savaş içerisine girdi.

Büyük resme bakıldığında Rusya topraklarında kurulan Sovyetler Birliği, bu dönemde siyasi ve ekonomik olarak karşısına aldığı Batılı devletlere karşı yeni müttefik arayışına girdi. Müslümanlar arasında büyük nüfuza sahip Türkiye olmadan İslam âlemine yaklaşmak imkânsızdı. Üstelik Sovyetler için Karadeniz'de güvenliğin sağlanması da Türkiye ile olan yakın ilişkiler sayesinde mümkündü. Türk halkının mevcut iktidara ve Batıya karşı başlattığı mücadelede Sovyet liderler tarafından Türk halkına dostluk eli uzatıldı. Böylelikle yakın siyasi ilişkiler içerisine girdi. Beş asırdır savaştan Rusya ve Türkiye'nin çıkarları 1919 – 1920'li yıllarda örtüşmüş oldu.⁵

2. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle iki devlet arasında ilişkiler çıkmaza girmiş, 7-8 Haziran 1945'de SSCB Dışişleri Bakanı V.M. Molotof ile Türkiye'nin

⁵ Bu süreçte başka hiçbir devletten yardım alamayacağını anlayan Mustafa Kemal, görüşmede Sovyetler Birliği'nden yardım sözü almış, TBMM'nin açılmasından sonra da hükümetler nezdinde diplomatik ilişkilerle Türkiye'ye yardım gerçekleştirilmiştir. Bkz. *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 318; Samih Nafiz Tansu "Teşkilat-I Mahsusa. İki Devrin Perde Arkası" Nokta Kitap, İstanbul, 2012, s. 228; Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşında Türk Sovyet İlişkileri, 1917-1923*, İstanbul 2000 s.107-109; *Dokumenti Vneshney Politiki SSSR*, Tom. 2, Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoy Literaturi, Moskova, 1958 s: 555; Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe*, Küre Yayınları, İstanbul, 2002, s. 219; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999, s. 549). Böylece SSCB, Millî Mücadele döneminde Türkiye'ye destek vererek onu yanında tutmayı amaçlamış, işgal tehlikesine karşı Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşları da bu yardımları değerlendirmiştir. Bu durum Millî Mücadele sonrası kalkınma sürecini planlama amaçlı SSCB ziyaretleri ve bazı destek örnekleriyle de devam etmiştir. Temuçin Faik Ertan, İsmet İnönü'nün Rusya Gezisi, Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk Rus İlişkileri 1. Çalıştay Bildirileri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2011, s. 213.

SSCB Büyükelçisi S. Sarper arasındaki tarihi görüşmede SSCB Türkiye'den; Boğazların ortaklaşa kontrolünü, Boğazlar'da askeri üs açma hakkı, Ardahan ve Kars'ı talep etmiştir.⁶ Sovyetler Birliği'nin bu agresif siyaseti Türkiye'nin Batı kapitalist bloğuna yönelmesine sebep olmuştur. 1953 yılında verilen nota ile taleplerinden vazgeçen Sovyet yönetimine karşı Türkiye dış politikasında belirgin bir değişiklik izlememiştir. 1960'lı yıllarda ekonomik iş birliğinin gelişmesi 1970'li yıllarda ılımlı ilişkilere hız kazandırmıştır. Bu olumlu süreç 1991'de SSCB'nin çöküşüne kadar devam etmiştir.

SSCB'de Eğitim Politikası ve Tarih Eğitimi

Sovyetler Birliği döneminde okuryazarlık oranı yüzde yüze kadar yükselen Rusya'da eğitim, siyasi parti tarafından şekillendirilmiştir. Bolşeviklerin eğitim reformu ile 1917 yılında kurulan bir komisyon, eğitim yetkisini kiliselerden alarak dünyevi statüye kavuşturmuştur. Parti liderleri maarife açık bir şekilde müdahale ederek bunu "*istedikleri gibi düşünen*" insan yetiştirmekte temel unsurlardan biri olarak görmüşlerdir. Sovyetler Birliği döneminde "tarih" bir parti bilimidir. Bolşevikler, Çarlık dönemi eğitim sistemini Marksist dünya görüşü ile değiştirmek için geniş tedbirler almışlardır. Eski tarihi bilgilerin değiştirilmesi hatta yok edilerek, yeni bilgilere sahip ve genç kuşaklara aktaracak eleman yetiştirmek gibi bir vazife edinmiş bilim adamı ihtiyacını gidermek üzere işe üniversitelerden başlanmıştır. Bolşevik devrimi özellikle Stalin⁷ dönemi tarih biliminin ideolojiye dönüşmesine direnen bilim adamlarını acımasızca cezalandırmıştır. Devrim tarihçileri, M.N. Pokrovski başkanlığında Marksist tarih hazırlamak ve yazmak için kolları sıvamış, bu çabalar 15 Mayıs 1934'te parti denetimi ile hazırlanmış "*SSCB Okullarında Vatandaş Tarihi Eğitimi*" konseptine kadar neredeyse başarısız olmuştur. "*Tarihi Marksistçe anlamak*" ideolojisine sahip bu konseptte tüm tarih ders kitaplarının değiştirilmesi, Dünya Tarihi dersi yanında SSCB tarihi dersinin okutulması öngörülmüştür.

1920-1930'lu yıllar ders kitaplarında Marksist görüşler pek göze çarpmamaktadır. Hala eski dönem çalışmalarına ve kitaplarına yer verilmektedir. 1930- 1950'li yıllar totaliter Sovyet tarihçiliği dönemidir. Stalin kültü on plandadır ve sadece tarih eğitimi için değil tüm toplum için ciddi bir "zorunlu değişim" süreci söz konusudur. Bu dönem aynı zamanda Rusya imparatorluğunun Stalin çizgisinde devamı olarak nitelendirilmektedir.⁸ Sovyet tarihçiliğinde "Çözülme Dönemi" olarak nitelendirilen 1950-1965'li yıllar, Stalin'in ölümü ve N.Kruchshhev'in parti başkanlığa gelmesi ile başlamış, ardından totaliter dönemin izleri yok edilmeye çalışılarak eğitim de dâhil olmakla her alanda yeni bir döneme girilmiştir. Son olarak 1965-1980'li yıllar arasında

⁶ Djamil Gasanlı, *SSSR- Turtsiya: Poligon KholodnoyVoynı*, Baku, 2005, s. 151.

⁷ Komünist Partisi Genel Sekreteri.

⁸ Bichkov SergeyPavlovich, Korzun ValentinaPavlovna, *Vvedenie V Istoriografiyu Oteçestvennoy İstorii XX B: Uchebnoe Posobie*, Omsk, Omsk. Gos. Universitet, 2001, s. 166.

“Parti İktidarında Yavaşlama” döneminde Sovyetler Birliği iktidarının zamanla toplum üzerinde etkisinin yitirmesi eğitimde de gözlemlenmiştir.

Parti yönetiminin tüm bu baskıları ile tarih eğitimi tamamen parti ideolojisine dönüştürülmüştür. İdeoloji, tarih ders kitaplarının yüzde 40- yüzde 50’sini teşkil ederken, sosyo-ekonomik olaylar yüzde 20 oranındaydı.⁹ “SSCB Tarihi Üzerine Metodolojik Kılavuzlar” isimli 9.-10. sınıflarda eğitim veren tarih öğretmenleri için hazırlanmış kitapta, “*Sovyet toplumunun tarihi dersi, komünizmin inşasına katılmak için hazırlanan 9-10 sınıf öğrencilerinde komünist dünya görüşü oluşturma yolunda önemli rol oynamalıdır*” şeklinde bir ifade mevcuttur.¹⁰ Eğitimden sorumlu Halk Komiseri Bubnov ısrarla tarih ders kitaplarında sınıflar arası savaşın yer almasını istiyordu. Ona göre “*ders kitabında mutlaka sınıfsal mücadele yer almalıydı; çünkü insanlar birinin burnu eğri, diğerindeki doğru diye savaşmıyorlar, bu savaşın sınıflar arasındaki savaş olduğu gösterilmelidir.*”¹¹

Ders kitaplarının hazırlanmasında ve tarih eğitiminde Vernadsky, Andrievska, Zinovyev, Karpov, Nikiforov önemli çalışmalar yapmıştır. Agibalova, Neçkina, Kovaleva, Korovkina’nın tarih ders kitapları Sovyetler Birliği ülkelerinde uzun yıllar boyunca okutulmuştur. 1959 sonrasında Sovyet ders kitaplarına çalışma defteri ve haritalar eklenmeye başlamıştır.

R. Vipper’in hazırladığı ve Sovyetler Birliği’nin kurulmasından sonra ilk yıllarında yayınlanan ders kitapları Çarlık Rusya’sında kolejlerde tarih eğitimi için kullanılmıştır. Yeni kurulan devlet bir tarih ders kitabı hazırlama sürecinin bitimine kadar bu kitapları kullanmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla R. Y. Vipper’in çalışmaları Çarlık Rusya’sının Türk’e bakış açısını yansıtmaktadır ve öyle değerlendirilmelidir. Sovyetler Birliği’nin ilk tarih ders kitabı 1937’de Andrey Shestakov tarafından hazırlanan “*Kratkii Kurs İstorii SSSR*” (SSCB Tarihi’nin Kısa Kursu) kitabıdır.

Yöntem

Sovyetler Birliği tarih ders kitaplarında Türk imajının nasıl yer aldığı, öğrencilere Türk tarihi ve Türklerle ilgili ortak tarih hakkında neler öğretildiğini belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada Sovyetler Birliği döneminde tarih ders kitaplarında yer verilen Türk imajı analiz edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle tarama yöntemi ile 1917-1990 yılları arasında okutulmuş tarih ders kitapları belirlenmiştir. Sonra bunlara özellikle Rusça web sitelerinden tam metin

⁹ Myasnikova OlgaNikolayevna, Osnavnyye Prinsipy Shkolnogo İstoricheskogo Obrazovanie v SSSR v Doperestroechnyy Period, *AlmanakhSovremennoyNaukiİ Obrazovaniye*, Gramota, Tambov, 2007. № 7 (7): s. 124-128. ISSN 1993-5552, s.126.

¹⁰ İlya Borisovich Berkhin, *Metodocheskoe Posobiye Po İstorii SSSR, SovetskiiPeriod*, Просвещение, Moskva,1981, s. 7.

¹¹ Pepelina Natalya İğorevna, İz İstoriiNarodnogo Obrazovaniya v SSSR v 1930 Godakh: Rabota Nad Shkolnom Uchebnikom Otechestvennoy İstorii, 2, 19-32., *Vestnik Moskovskogo Gasudarstvennogo Universiteta*, 2013, s. 25.

ulaşılabilenler tespit edilmiş ve kayıt altına alınmıştır. Bu tarama sonunda aşağıdaki ders kitaplarına ulaşılmıştır: R.Vipper “Tarih Ders Kitabı. Orta Çağ” (Uchebnikİstorii. SrednieVeka, 1925), R.Vipper “*Tarih Ders Kitabı. Yeni Dönem*” (Uchebnikİstorii. NovoyeVremya, 1928), A.V. Shestakov “*SSCB Tarihi Kısa Kurs*” (Kratkii Kurs İstorii SSSR, 1937), A.V.Mishulin “*Kadim Dünya Tarihi*” (İstoriyaDrevnogo Mira, 1943), K.V.Bazilevich, S.V.Bakhrushin. A.M. Pankratova “*SSCB Tarihi*” (İstoriyaSSSR, 1952), M.V. Nechkina, P.S. Leybengrub “*SSCB Tarihi*” (İstoriya SSSR, 1971), Y.V.Agibalova, G.M. Donskoy “*Orta Çağ Tarihi*” (İstoriya Srednikh Vekov, 1981), E.M. Golin, V.L.Kuzmenko, M.Y. Loyberg “*Orta Çağ Tarihi*” (İstoriya Srednikh Vekov, 1963), İ.A.Fedesov “*SSCB Tarihi*” (İstoriya SSSR,1982).

Ardından ilgili ders kitaplarında yer alan Türkler ve Osmanlılarla ilgili metin ve görseller incelenerek tespit edilmiştir. Bunlar doküman analizinde “*olduğu gibi alınarak*” sınıflanmıştır. Verilerin incelenmesinde betimsel bir inceleme yolu takip edilmiştir. Bu ders kitaplarında Türk ve Müslüman kavramlarına yüklenen anlamın niteliği olduğu için kronolojik olarak eski Türk tarihinden Türkiye Cumhuriyeti tarihine kadar bilgilerin ve görsellerin nasıl sunulduğu üzerinde durulmuştur. Eski Türkler, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti ana hatlarında sınıflandırılan bilgiler, doğrudan alıntılar ve dönemlerinin değerlendirmeleriyle birlikte sunulmaya çalışılmıştır.

Bulgular

SSCB zamanında okutulan tarih ders kitapları incelendiğinde Türklerle ilgili oldukça geniş bir içeriğin yer aldığı görülmüştür. Aşağıdaki tabloda bu çalışmada incelenen tarih ders kitaplarında Türklerle ilgili konu dağılımları yer almaktadır

Tablo 1. İncelenen Tarih Ders Kitaplarında Türklerle İlgili Konu Dağılımları

Ders Kitapları	Konular ve Konu Dağılımı
Robert Vipper, Tarih Ders Kitabı Orta Çağ Tarihi 1925	Hun Saldırısı, Atilla, Avarlar, Selçuklular, Timur, Osmanlı Devleti, İstanbul'un Fethi
Robert Vipper, Tarih Ders Kitabı Yeni Tarih 1928	Osmanlı Fetihleri, Sultan Süleyman, Balkan İşyanları, 1877-1878 Rus -Türk Savaşı, Berlin Kongresi, 1912-1913 Balkan Krizi, I. Dünya Savaşı.
A.V.Shestakov, “SSCB Tarihi Kısa Kursu” 4.Sınıf 1937	Atilla, Petro'nun Türklerle Savaşı, Şamil İşyanı, Sivastopol Savunması, Balkan Slavlarının İşyanları.
A.V.Mishulin, “Kadim Dünya Tarihi”	Atilla ve Hun Saldırıları.

5-6 Sınıflar 1943

K.V.Bazilevich, S.V.Bakhrushin, A.M. Pankratova, A.V.Foht. "SSCB Tarihi" 10. Sınıf, 1952	I. Dünya Savaşı, Balkan Savaşları, Sovyet Rusya ve Yeni Türk Devleti Arasında İlişkiler
E.M. Golin, V.L. Kuzmenko. M.Y. Loyberg, "Orta Çağ Tarihi" 6.Sınıf, 1963.	Balkan Yarımadası'nın Türkler Tarafından Alınması, Bizans'ın Düşüşü, Kosova Savaşı
M.V. Nechkina, P.S. Leybengru, "SSCB Tarihi" 7. Sınıf, 1971.	İskitler, Orta Asya Göçebelere, Azak Kalesi'nin Alınması, Rus-Türk Savaşları,
Y.V.Agibalova, G.M. Donskoy, "Orta Çağ Tarihi" 6.Sınıf. 1981	Selçuklu Türkleri, Osmanlı Türkleri, Konstantinopolis'in İşgali, Kosova Savaşı, Yunan İsyanları.
İ.A. Fedesov, "SSCB Tarihi" 8.Sınıf, 1982	Rusya'nın Kafkas Siyaseti, Şamil İsyanı, Rusya'nın Yakın Doğu ve Balkanlar Politikası, Kırım Savaşı, Sinop Savaşı, Sivastopol Savaşı, Balkan İsyanları, Şipka Kuşatması, Plevne Savaşı, San Stefan Antlaşması, Berlin Kongresi.

Eski Türkler

Sovyet Rusya tarih ders kitaplarında eski Türklerle ilgili konular işlenmiştir. Atilla ile ilgili yazılanlar dikkat çekmektedir.

R.Vipper, 1925 yılında yayınlanan *Orta Çağ Tarihi* ders kitabında Hunları şöyle anlatmaktadır:

*"Sayılarının çokluğu ve vahşi saldırıları ile Hunlar her yerde duyulmamış ses getirdiler. Yunanların ve Romalıların, onların çirkin dış görüntüsü, tıknaz ve geniş omuzlu vücut şekli, yüksek elmacık kemikli sakalsız ve basık burunlu yüzleri, işlememiş deriden kaba giysileri, çığ ete karşı ağgözlülükleri dikkatini çekiyordu ve yurtlarının olmamasına, kadınların ve çocukların hareket eden karavânlarda yaşamasına, erkeklerin rahat ve rüzgâr gibi süratli atlarından hiç ayrılmamasına şaşırıyorlardı. Hunlar düzenli sıralar halinde savaşmıyor, düşmanlarını her taraftan kuşatarak savaşıyorlardı."*¹²

Paragrafta R.Vipper Hunların "çirkin görüntüsü", "kaba giysileri" ve "ağgözlülükleri" gibi ifadelerle yer verirken, Hunların vahşi bir kabile olduğunu anlatmıştır. Bunu onların dış görüntülerini, giysilerini ve hayat tarzlarını eleştirerek yapmanın yanı sıra, Yunan ve Romalıların daha üstün insanlar olduklarına vurgu yapmaktan da geri kalmamaktadır. Aynı kitabın 46. sayfasında Atilla ve onun seferlerinden uzun uzun bahsedilmiş, Atilla'ya "*Tanrının Kılıcı*"

¹² Pobert Yuryeviç Vipper, *Uchebnik İstorii, Drevnost, Valtre i Rapa, Riga, 1925, s.38,1925, s. 38.*

adının verilmesinin nedeninin onun “*karanlık yüzü ve yabani enerjisi nedeniyle*” olduğu dile getirilmiştir.

Kitapta Slav halkların göçebelere korunmaya çalışma girişimleri anlatılırken, Slavların “*sıcak*” ve “*misafirperver*” olduğundan bahsedilmiştir.

“Göçebelerin hücumlarından dolayı korku içinde yaşayan Slavlardan Justinianus¹³’un çağdaşı Procopius¹⁴ bahsetmektedir. Onların evleri düşmandan korunmaya çalıştıkları için nehir ve göl kıyısındadır, orman ve bataklıkların içindedir. Onlar dağınık ve pis kulübelere yaşıyor ve sık sık ikamet yerlerini değiştirirler. Evlerinde tehlike anında kaçmak için birkaç çıkış var. Tüm malları toprağa gömülmüştür- düşmanın dikkatini çekmemek için bu şekilde yaşıyorlar. Onlar yumuşak karakterlidirler, hırslı ve yalancı değillerdir, tam tersine sıcak ve misafirperverdirler.”¹⁵

Türk kabileleri ile ilgili aşağılayıcı bir dille göçebe terimini kullanan yazar Avarların da Slav halklarına zulmettiklerini abartılı bir dille anlatmaktadır. Kitapta aynı zamanda Slav milliyetçiliği yapılarak ezeli “*düşman*” olarak Türkler gösterilmiştir. R.Vipper Slavların göçebelere teslim olduğu zamanla ilgili Kiev tarihçisinin, Obrlar’ın (Avarların) Dulebov kabilesine nasıl zulmettiklerini aktardığını yazmaktadır: “*Meskenlerine gitmeleri gerektiğinde onlar arabalarına ne öküz, ne at, üç beş Slav kadını koşuyorlardı.*”¹⁶ Tarihçi R.Vipper’in Türk kabileleri ile ilgili anlatıları olumsuz bir izlenime sahip düşmanlık duyguları ile yorumlanmış, Orta Asya kabilelerinin vahşi, barbar olduklarını ve gittikleri yerlerde her şeyi yakıp yıkarak yerli ahaliye özellikle “*masum Slav halka*” zulmettiklerini yazmıştır.

M.V. Nechkina *SSCB Tarihi* kitabında “Antik çağlardan itibaren Orta Asya topraklarında ülkemizin halklarının atalarının - Tacikler, Özbekler, Türkmenler, Kazaklar ve Kırgızlar’ın, Güney Kazakistan ve Orta Asya bozkırlarında M.Ö. I Binyılda Amuderya¹⁷ ve Siriderya¹⁸ sahilinde göçebelerin yaşadığını” yazmaktadır.¹⁹ Robert Vipper’den farklı olarak eski Türk boylarından “*ülkemizdeki halkların ataları*” olarak bahsetmesi, Türk’e bakış algısındaki değişimi sergilemiştir. Kitaba Orta Asya ve Orta Asya halkları ile ilgili resimler eklenmiştir.

Selçuklu Türkleri

Sovyetler Birliği ders kitaplarında Selçuklular ile ilgili bilgiye R.Vipper’in (1925) ve A.M. Agibalova’nın (1981) *Orta Çağ Tarihi* ders kitaplarında

¹³ Doğu Roma İmparatorluğu’nun imparatoru.

¹⁴ Procopius (500- 565) Filistin kökenli Bizanslı tarihçi.

¹⁵ Vipper, *age.*, s. 121.

¹⁶ *Age.*,s. 121.

¹⁷ Ceyhun Nehri.

¹⁸ Seyhun Nehri.

¹⁹ Militsa Nechkina, *İstoriya SSSR, Prosveshenie, Moskva, 1971, s. 17.*

rastlanmıştır. R. Vipper'in *Orta Çağ Tarihi* Ders kitabı'nın 160. sayfasında konu ile ilgili aşağıdaki satırlara yer verilmiştir:

“Anadolu'daki Türk işgali: Tahminen 1000 yılında Hunların şimdiki kadim Güney Sibiry'a'dan ve Kuzey Türkistan'dan çekilmesinden altı asır sonra bu uçsuz bucaksız ovalarda nüfus azalması oldu-Türkler batıya doğru gitmeye başladılar. Hunlar Roma İmparatorluğu'nun zenginlikleri, Türkler ise Arap hilafetinin gelişmekte olan şehirleri ile ilgileniyorlardı: bazı Türk grupları halifeye paralı asker olarak hizmet etmekteydi. Diğer Türk kabilelerini komutası altına alan Selçuklular önde gitmekteydi.”²⁰

Yazının devamında Selçuklu “işgalleri” ve hükümdarları ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmiştir:

“Türklerin gelişi ülkenin zengin kültürünün çöküşüne yol açtı. Tarım toprakları yok edildi, harap edilerek göçebe sürüleri için kullanıldı. Türkler imparatorluğun cazibesine yenik düştüler. Küçük Asya'daki devletlerini Roma adlandırdılar: Büyük katedrallerin kenti İznik'i ele geçirdikten sonra onlar bevesle gözlerini Konstantinopolis Boğazı'nın diğer tarafına diktiler. Bizanslılar kendiduarlarının çok yanında Türk savaş karavanlarını görüyor ve onların süvari devriyelerini hissediyorlardı. Arap yetkilerinden yönetme, vergi toplama ve denetleme tecrübesi kazanan Türk Sultanları fetihler ve savaşlarla yaşıyorlardı.”²¹

Paragrafta Türkler Orta Asya'dan gelen, herhangi bir kültüre sahip olmayan, hatta var olan kültür merkezlerini yakan, yok eden ve zarar veren kimseler olarak tasvir edilmektedir. Bütün birikimlerini Arap ve Fars yetkililerden aldıkları vurgulanmaktadır. Bu şekilde verilmiş bir bilginin tek taraflı olup öğrencilere “Türklerin barbar, kendi kültürü olmayan, başkalarının yaptıklarını ele geçirmeye eğilimli bir kavim olduğunu” anlatma amacı taşıdığı düşünülmektedir. Aşağıdaki kısa alıntıda bu nefretin ders kitabında ne kadar açık bir biçimde işlendiğinin şahidi olmak mümkündür:

“Türkler Kuenlunya²² ile Ege Denizi arasındaki bütün toprakları ele geçirdi: iktidarlarının temeli Araplar ile aynı olan verimli ovalardı. Kuzey göçebelerinin yerini Güney göçebeleri aldı. Fakat Türkler Araplardan daha barbar idiler ve öyle kaldılar. Onların Anadolu'daki egemenliği bölge kültürünün yıkımına yol açtı. Araplar tarafından büyük önemle korunan yerli halkın varlığının ve yaşantısının temeli olan bahçivanlık ve tarım, Türkler tarafından yerli nüfusun çıkarları doğrultusunda muhafaza edilmedi ve yok olmaya başladı. Aynıısı eğitim alanında da yaşandı: Türkler İslamiyet'i sadece görünüşte kabul ettiler, Arap felsefe ve biliminin başlangıcı Kuran'ı öğretmek, Abbasiler²³ gibi okulların gelişimi ve bakımı ile ilgilenmiyorlardı. Melik Şah'ın varisleri arasında büyük devleti paylaşmak için

²⁰ Vipper, Pobert Yuryeviç, Uchebnik İstorii. *SrednieVeka*, Valtere i Rapa, Riga, 1925, s. 160.

²¹ Vipper, *age.*, s. 161.

²² Kunlun Dağları.

²³ Emevî hanedanından sonra başa gelen Arap hanedanı.

çekişme başladığı zaman barbarların kargaşası tekrar patlak verdi: sultan ve emirlerin karşılıklı kırgınlıkları üzerine silahlı ve uçan atlı desteler sivil halkı acımasızca soymaya başladılar.”²⁴

Selçuklu Türkleri ile ilgili anlatıya A. M. Agbalova'nın 1981 yılında yayınlanmış *Orta Çağ Tarihi* kitabında rastlanmaktadır. Yazar 54. sayfada Selçuklu Türklerini şöyle anlatmaktadır:

“Bizans İmparatorluğu zayıfladı, orduda azalmıştı- çünkü bağlı köylüleri orduya almıyorlardı. Yoksul düşmüş özgür köylüler at ve silah almak için para bulamıyorlardı. XI. asrın ikinci yarısında Bizans düşmanlarından ardi ardına darbe almaya başladı.”²⁵

“Selçuklu Türkleri doğudan Bizans'a saldırmaya başladılar. Bunlar Yakın Asya'dan gelen göçebelereydi. Zalimce savaşta onlar Bizans ordusunu yakın zamanda mağlup ve tüm Küçük Asya'yı işgal ettiler. Zamanla Konstantinopolis'in imparator sarayının pencerelerinden Bosfor'un²⁶ karşı sahilinde Türk askerlerinin çadırları görünmeye başladı.”²⁷

Ders kitaplarında Selçuklu Türkleri ile ilgili yazılanlar genelde önyargılı bir dille kaleme alınmış, Türkler hakkında “barbar” ifadesi kullanılarak Türk devletlerinin yönetim şekilleri, eğitim sistemleri ve yaşam şekilleri eleştirilmiştir. Selçuklu devleti ve sultanları hakkında bilgi verilmiştir. A. M. Agbalova'nın *Orta Çağ Tarihi* ders kitabında Haçlı Seferleri ile ilgili bir görsele yer verilmiştir. Timur hakkında da aynı şekilde “Orta Asya Göçebesi” imajı yaratan yazarlar Ankara Savaşı'nda iki Türk devletinin savaştığı sahneyi, savaşın sonucunun Avrupa ve Hristiyan dünyası açısından sonuçlarını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadırlar.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Kurulması ve Yayılması

Osmanlı İmparatorluğu Rus -Türk halklarının ortak coğrafyayı paylaştığı devletlerden biridir. Bu ilişkilerin her zaman dostluk ilişkileri olmadığını kabul edersek, bu durum kendini Sovyetler Birliği tarih ders kitaplarında da göstermektedir.

Robert Vipper'in *Orta Çağ Tarihi* ders kitabı (1925) konuyla ilgili ayrıntılı malumat vermektedir. “Doğu Avrupa Asya Göçebelere ile Savaşta” şeklinde bir başlıklabaşlayan anlatıya Osman Bey ve fetihleri ile ilgili bilgilerle devam edilmiştir.

²⁴ Vipper, age., s. 162.

²⁵ Ekaterina Agibalova, Grigori Donskoy, *İstoriya Srednih Vekov*, Prosveşeniye, Moskva, 1981. s.24.

²⁶ Boğaziçi

²⁷ Agibalova, Donskoy, age., s. 24.

Yeniçerilerden bahsederken yazar onların “*ailelerinden koparılmış kimsesiz çocuklar*” olduklarını vurgulamıştır. Bektaşilikle²⁸ bağlantısı olan ve dini kardeşlikle birleşen Yeniçeri Ordusu’nu askeri seferlere dervişlerin uğurladığını yazmıştır.²⁹

1981 yılına ait A. M. Agibalova’nın *Orta Çağ Tarihi* kitabında Osmanlı Devleti’nin kuruluşu ile ilgili şu satırlara rastlanmaktadır:

*“Osmanlı Türklerinin birinci işgali. Bu dönemde Balkan Yarımadası halklarının tehlikeli düşmanı ortaya çıktı. XIII. yüzyılda Küçük Asya’da yıkılmış Selçuk Türklerinin devleti yerine, başında Osman’ın olduğu feodal devlet kuruldu. Onun hâkimiyetinde birleşen kabilelere Osmanlı Türkleri adı verildi. Osmanlı devletinin başı sonralar Sultan unvanını kabul etti.”*³⁰

Balkan Yarımadası’nın Türkler tarafından işgali, özellikle Sırp ve Bulgarlarla savaş, Sovyet dönemi tarih ders kitaplarında en çok işlenen konulardan biridir. Yerel halkalar için kahramanlık öykülerine dönüştürülen bu savaş hikâyeleri Türklerin “gaddarlıklarını” anlatmakla birlikte, ders kitaplarında sonradan anlatılan Balkan isyanlarının “haklı sebepleri” için zemin hazırlamaktadır.

E. M. Golin’in *Orta Çağ Tarihi* (1963) kitabında aşağıdaki satırlara yer verilmiştir:

“Türk fethi, Güney Doğu Avrupa halklarının özgürlük mücadelesi ve Balkan Yarımadası’nın Türkler tarafından işgali.

*XIII–XIV. Yüzyılda Balkan Yarımadası’nda iki Slav devleti - Sırbistan ve Bulgaristan vardı. Devletler feodal ayrışma içerisinde idiler. Bu durumdan Asya’dan gelen işgalciler - Türkler yararlandı. XIV. Yüzyılda Türkler Dardanel Boğazı’ndan³¹ geçerek Balkan Yarımadası’na saldırıbaştı. Bulgar ve Sırp halkları işgalcilere karşı kahramanca mücadele ettiler. Türkler her Bulgar şehrini saldırı ve kuşatma ile almak zorunda kaldılar. Halk kitlelerinin işgalcilere karşı direnişini derebeyleri arasındaki bitmeyen kan davaları ve çatışmalar engellemiştir. XV. Yüzyılda Bulgaristan yabancı egemenliği altına girdi.”*³²

Paragrafın devamında aşağıdaki görseli kullanan yazar Türk Sultanının çadırına sızarak kendini “*kahramanca*” vatani için feda eden Milosh Obilich’in yaptığı işin “*önemini*” vurgulamaktadır.

²⁸ XIII. Yüzyılda Anadolu’nun İslamlaştırılması sürecinde etkin faaliyet gösteren sufi/tasavvufi tarikat.

²⁹ Vipper, *age.*, s. 253.

³⁰ Agibalova, Donskoy, *age.*, s. 145.

³¹ Çanakkale Boğazı.

³² Emil Mikhaylovich Golin, Valentina Leonidovna Kuzmenko, Mikhail Yakovlevich Loyberg, *İstoriya Srednikh Vekov*, Prosvesheniye, Moskva, 1963. s. 113.

Милош убивает турецкого султана.

Resim 1. Milosh Türk Sultanını Öldürüyor.³³

Yazara göre halkın kahramanca vatanını savunması pek bir işe yaramamıştır, çünkü yerli feodaller Türklerle birlik olmuşlardı. Bulgaristan ve Sırbistan Türk egemenliği altında ezilirken, 500 sene sonra “Kardeş Rus Halkı” tarafından kurtarılmışlardır. Balkan Savaşları Sovyet tarih ders kitaplarında tek taraflı değerlendirilmekte ve olaya Balkan Slavlarının gözü ile bakılmaktadır.

İstanbul’un Fethi

İstanbul’un fethi Hristiyan dünyasında olduğu gibi Sovyet Tarih ders kitaplarında da anlatım açısından en sıkıntılı konulardan biridir. “Rus ders kitaplarında Türk Osmanlı imajı” isimli makalede Rusya’da güncel ders kitaplarında da İstanbul’un fethinin anlatımının Türklere yönelik barbarlar anlatısı içerdiği gösterilmektedir.³⁴ Sovyet Rusya ders kitaplarında da durum farklı değildir. Robert Vipper’in *Orta Çağ Tarih* ders kitabında İstanbul’un fethi konusu benzer şekilde anlatılmıştır. Kitapta sayfa 265’te aşağıdaki satırlara yer verilmiştir:

“*Son imparator Constantine XI. Paleologos*³⁵ (1449’dan itibaren) ve rakibi II Muhammed hem yetenek hem enerji bakımından eşit insanlardı fakat eşit durumda değillerdi: Bizans, Türkler karşısında savunma açısından oldukça zayıftı. Muhammed’in Konstantinopolis’i kuşatmak için getirdiği 165 bin askere karşı İmparator sadece 5000 savunmacı toplayabilmişti. Muhammed Bosfor üzerinde güçlü kule inşa ettirdi ve Bizans’ın Karadeniz’le ilişkisini kesti. Casuslar sayesinde o üçlü duvar ile güçlendirilmiş Konstantinopolis hakkında bilgi almış, döküm toplar konusunda daha önce Yunanlara hizmet etmiş olan ünlü Macar Orban’ı kendi

³³ Golin, *age.*, s. 114.

³⁴ Ahmet Şimşek ve Nigâr Cengiz, “Rusya Tarih Ders Kitaplarında Türk-Osmanlı İmgesi”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 4 (2), 2015, s. 233.

³⁵ 1449-1453 arasında imparatorluk yapmıştır ve son Roma (Bizans) imparatorudur. İstanbul’un Fethi sırasında ölmüştür.

tarafına çekmişti. Alman imparatoru Frederich yardım yerine Sultana bağışlanma için bir mektup göndermişti."³⁶

Paragrafta Fatih Sultan Mehmet'e "Muhammed" denilmesinin altında yatan sebep Türklerin dini kimliklerine vurgu olabileceği gibi, yazar Fatih'in başarısını pek çok dış sebebe bağlamak gibi bir çaba sarf etmektedir. Fakat Robert Vipper'in kitabında Fatih Sultan Mehmet'e sempati ile yaklaşmıştır. Öncelikle Fatih'i ilk dönem Türkleri gibi barbar olarak nitelendirme söz konusu değildir. Sultan Mehmet'in "enerjik" ve "akıllı" biri olduğuna vurgu yapılmaktadır. Yerel nüfusun ananesine, diline, dinine dokunmadığını, Hristiyanları takip etmediğini anlatmaktadır.³⁷ Yeni imparatorlukta Türklerin askeri sınıf olarak kaldığını, ticaretin ve sanayinin Hristiyanlara bırakıldığını, Küçük Asya'dan Yunan tacirlerinin Trabzon'a getirildiğini yazan R.Vipper, II Mehmet'in aynı zamanda zeki birisi olduğunu vurgulayarak Latin ve Yunanlar arasındaki çekişmeleri ustaca kullandığını da ima etmektedir.³⁸ E. M. Golin'in *Orta Çağ Tarihi* ders kitabında Bizans'ın düşüşü ayrıntılı bir biçimde ele alınmıştır. Türk ordusunun Bizans ordusundan on kat daha fazla olduğunu vurgulayan yazar Türklerin saldırılarının pek çok kez püskürtüldüğünü de yazmaktadır.³⁹ 1981 yılında yayınlanmış A. M. Agibalova'nın *Orta Çağ Tarihi* ders kitabında İstanbul'un fethi konusu benzer yaklaşımlarla işlenmiştir. Kitapta "gaddar bir hükümdar olan" II Mehmet'in 10 binden fazla olmayan Bizans ordusunu 100 binden fazla askerle kuşattığı ve Konstantinopolis'in başka devletlerle ilişkilerini kestğini yazmaktadır.⁴⁰

Verilen örneklerde görüldüğü gibi Sovyet tarih ders kitabı yazımının bütün devirlerinde Konstantinopolis'in işgali anlatımda değişmeyen bir olay olmuştur. Sovyet tarihçileri her dönemde bu Hristiyan kentinin Türkler tarafından işgaline ait fikirlerini aktarırken subjektif tanımlamalar içeren ifadeler kullanmaktan geri kalmamışlardır. Türkler tarafından "feth" olarak kutlanan hadise, Bizans'la Ortodoks bağları da bulunan Ruslar tarafından "felaket" olarak algılanmıştır. Aynı devamlılık güncel Rus ders kitaplarında da görülmüştür.⁴¹

Osmanlı Devleti'nin Gelişimi

İstanbul'un fethinden sonra ders kitaplarında "Osmanlı işgalleri" ile ilgili söylemlere yer verilmektedir. R.Vipper tarih ders kitabında Sultan Süleyman'dan "Muhteşem Süleyman" olarak bahsetmekte ve Türklerin bu dönemde güçlerinin zirvesinde olup fetihten fethetme koşuklarını ifade etmektedir. Sultan Selim'in Mısır fethi, Süleyman'ın Rodos, Belgrad ve Mohaç seferleri kitapta

³⁶ Vipper, *age.*,268.

³⁷ *Age.*, s. 269.

³⁸ *Age.*, s. 269.

³⁹ Golin, *age.*, s. 114.

⁴⁰ Agibalova, Donskoy, *age.*, s. 147.

⁴¹ Şimşek - Cengiz, *age.*, s. 233

anlatılmaktadır.⁴² Bu ders kitabında Viyana Kuşatması ve başarısızlığı da yer almaktadır. Akdeniz ülkelerine Türk saldırısının Malta şövalyeleri ile Lepanto Savaşı sonrasında durduğu belirtilmektedir.

E. M. Golin'in *Orta Çağ Tarihi 6. Sınıf* (1963) ders kitabında konu "Osmanlı Türklerinin işgalleri" isimli bir harita ile desteklenmiştir. Haritada Osmanlı devletinin ele geçirdiği yerler ve önemli savaşların mevkileri gösterilmektedir.

Kitapta Osmanlı devletine, yönetimine ve seferlerine oldukça geniş yer verilmiştir. 116. sayfada şu bilgiler aktarılmıştır:

"İşgalci savaşlar sonucunda büyük feodal devleti-Osmanlı İmparatorluğu ortaya çıktı. Onun hükümdarları kendilerini gururla "sultanların sultanı, hükümdarların hükümdarı, dünyanın bütün hükümdarlarına taç veren, tanrının yeryüzündeki gölgesi" olarak tanımlıyorlardı. Türk gemileri Akdeniz'de korsanlık yapıyorlardı. Venedik ve Cenevizlilerin Asya'ya götüren ticaret yolları engellendi. Avrupa'nın Doğu ile ticari ilişkileri zayıfladı. Yıkıcı fetihler Yunanistan, Sırbistan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan ve başka ülkelerde ekonomi ve kültürün gelişmesini yavaşlattı. Birçok gelişmiş bölge çöl oldu: tarım, ticaret sektöre uğradı. Sofya'dan Belgrad'a kadar Türkler neredeyse tamamen yerli halkı kovdular ve bu şehirleri kendi kalelerine dönüştürdüler. Türk yöneticiler zaft ettikleri yerlerdeki köylüleri hor görerek "sürü" anlamına gelen "reaya" adlandırdılar, çok sayıda vergiler ve harçlarla yüklediler. En dehşetli vergi Türklerin işgal ettikleri Balkan Yarımadası'nda uyguladıkları "kan vergisi" idi: küçük yaşta çocukları zorla ailelerinden alarak Sultan'a ve İslam'a kör köriine sadakat ruhunda yetiştiriyorlardı. Çocuklar büyüdüleri zaman onlardan Sultanın seçilmiş ordusu-Yeniçeri Ordusu oluşturuluyordu. Yeniçeriler kaşık resimli başlıklar taşıyorlardı, bu Sultanın çorbasını yedikleri anlamına geliyordu. Yeniçeriler yardımıyla fetbedilen halkların isyanları bastırılıyordu. İşgal edilen ülkelerde yerli derebeyleri İslam'ı kabul etmiş ve ihanetlerinin karşılığında iktidarlarını koruma hakkını satın almışlar. Fakat kendi kültürlerine sadık kalanlara merhamet edilmiyor, onlar takip ediliyor ve zulüm görüyorlardı. Türk makamları işgal ettikleri yerlerde ulusal dili ve yazıyı yasaklamışlardı."⁴³

Görüldüğü gibi, bu paragraf Türklere ve Osmanlı'ya karşı büyük bir ön yargı ile yazılmış ve yanlış bilgiler içermektedir. Türklerin yerli halkı kovması ve Balkanlar'daki çocukların "zorla" alınması, Türk makamlarının işgal ettikleri yerlerde dili, yazıyı yasaklaması da ders kitabındaki tarihi açıdan doğruluğu tartışmalı bilgilerdendir. Paragrafta Sovyet dönemi ders kitaplarında sıkça rastladığımız "hain ve satılmış derebeyi" imajı da yer almaktadır. Yeniçeri ordusuna asker alımı yöntemi olan "devşirme" usulünü tarihçi "kan vergisi" olarak adlandırmış, bunun Türkler tarafından "yapılanların en dehşetlisi" olduğunu vurgulamıştır.

Osmanlı Devleti ile ilgili Sovyetler Birliği ders kitaplarında mevcut bilgiler Türklerle ilgili olumsuz anlatılar içermektedir. 1963 yılında yazılmış Golin'in

⁴² Vipper, Robert Yuryevich, *Uchebnik İstori. Novo Vremya*, Valterei Rapa, Riga, 1928, s. 65.

⁴³ Golin, age., s. 116.

Orta Çağ Tarihi kitabının içerdiği bilgiler, 1981 yılında Agibalova'nın aynı isimli ders kitabından hiçbir farklılık göstermemektedir. Bu bilgi Çarlık dönemi tarihçisi olan Robert Vipper'in ders kitabındaki Osmanlı imajından da farklı değildir. Osmanlı iktidarını ve fetihlerini her fırsatta aşağılamaya çalışan tarihçiler, Türk devletinin iyi yönlerini görmezden gelerek, eleştirebilecekleri en küçük noktaları gözden kaçırmamışlardır. Bir ders kitabında olmaması gereken nefret ve kin uyandıran ifadeleri Türklere karşı kullanmaktan çekinmemişler, hoş olmayan bir Türk imajı çizmeye çalışmışlardır.

Rus-Türk Savaşları

1768-1774 yılında çıkan Rus-Türk savaşı ile ilgili M. V. Neçkina'nın *SSCB Tarihi* ders kitabında ayrıntılı bilgi verilmiş; Larga Nehri üzerindeki savaş tasvir edilmiştir. Moldova halklarının Ruslarla birlikte savaşma sebebinin “*asırlık düşmana karşı birleşme*” olduğu vurgulanmıştır. Bu düşman millet- düşman ırk tanımı Sovyetler Birliği ders kitaplarında sık sık görülmektedir. Komutan Rumyantsev'in “asaleti”, “cesareti” ve “kahramanlığı” sayesinde olağanüstü bir savaşı komuta ederek 150 binlik Türk ordusunu 27 binlik bir Rus ordusu ile nasıl “paramparça” ettiği kitapta anlatılmaktadır.

Çeşme Deniz Savaşı'nı anlatırken yine kuvvetlerin eşit olmadığı, dolayısıyla eşit olmayan savaşı kazanan Rus denizcilerinin “büyük kahramanlığı” anlatılmaktadır. Genellikle Rusya'nın kazandığı savaşlara ders kitaplarında yer verilmesi dikkat çekicidir. Konu Rusya için olumlu bir antlaşma olduğu düşünülen Küçük Kaynarca ile sonlandırılmıştır. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Rusya açısından pozitif yönleri değerlendirilmiş, 1783 yılında uzun zamandır müstakil olmayan Kırım Hanı'nın hâkimiyetten çekildiğini ve böylece Kırım'ın Rusya'nın olduğu bilgisine yer verilmiştir.⁴⁴

M. V. Neçkina'nın *SSCB Tarihi* kitabında 1787-1791 savaşları ile ilgili öğrencilere komutan Suvorov'un olağanüstü yetenekleri aktarılmıştır. Türk ordularının sayıca fazla olmasına rağmen General Suvorov'un “*şasirt-kazan*” manevralarına karşı koyamadıkları belirtilerek sayıları ne kadar çok olursa olsun “yetenekli olmadıkları” için kazanamayan Türk ordularının mağlubiyetinden bahsedilmiştir.

Kitapta İsmail Limanı'nın alınması konu edinilmiştir.⁴⁵ Anlatı İsmail Limanı Savaşı'nı anlatan bir görselle desteklenmiştir. Çarlık Rusyası'nın eylemlerini her fırsatta eleştirmeye çalışan Sovyet dönemi Rus tarihçileri “ezilen Balkan uluslarının hakkını koruduğu için” bu savaşları onaylamaktadırlar.

93 Harbi (1877- 1878 Rus – Türk Savaşı) esnasında Rus ve Türk ordularının karşı karşıya geldiği Şıpka Geçidi Mücadelesi Fedesov'un *SSCB Tarihi* kitabında görselle desteklenerek anlatılmıştır. Rus ordularının Şıpka Geçidi'nde sayılarının

⁴⁴ Nechkina, *age.*, s. 216.

⁴⁵ *Age.*, s. 217.

beş katı olan Türk ordusu ile cesurca savaştıkları ve bu stratejik öneme sahip yeri ellerinde tutmayı başardıkları anlatılırken, dağlardaki karlara ve çok ağır doğa koşullarına rağmen asla geri çekilmedikleri ifade edilmektedir. 93 Harbi'nin sonuçları da ders kitaplarında ayrıntılı bir şekilde nakledilmektedir.

Rus-Türk savaşları Sovyet Rusya ders kitaplarında tek taraflı olarak sunulmuştur. Savaşların, askerlerin, komutanların ve askeri başarı için verilen madalyaların resimleri sıklıkla görseller arasında yer almaktadır. Savaşların sebebi çoğu zaman *"Balkanlardaki Slavları korumak"* şeklinde sunulmakta, bu romantik bakış açısı ile askeri ve politik temel sebep arka plana atılmaktadır. Ayrıca ders kitaplarda yine aynı sıklıkla Türklerin *"vahşice saldırılarından"* Balkan Slavlarına yaptıkları *"hayvani zulümden"* bahsedilmektedir. Savaşı kazanan komutanlar ve askerler kahraman ilan edilmektedir. Bu tür görseller ve resimler öğrencilerin gözünde *"öteki"* yaratmak imajına hizmet ederek bir düşman profili oluşturmaktadır. Ders kitapları özellikle küçük yaşta öğrencilere gerçek ve tartışmasız görülebilir. *"Sovyet Milleti"* imajı oluşturmaya çalışan Sovyetler Birliği döneminde bu tür milliyetçi yaklaşımlar oldukça ilgi çekicidir.

Kırım Savaşı (1853- 1856)

Osmanlı'nın Rusya'nın kutsal yerler ve Hristiyanların himayesi konusundaki taleplerini kabul etmemesi üzerine 1853 yılında Kırım Savaşı başlamıştır. Fedesov'un *SSCB Tarihi* kitabında Kırım Savaşı ile ilgili alışılagelmişin dışında bir anlatıya yer verilmektedir:

*"Rusya'nın Yakın Doğu ve Balkanlar politikası. XIX. Yüzyıl ortalarında Rus dış politikasının en önemli yönelimi Şark Meselesini kendi lehine çözmek idi. Meselenin özü Türkiye tarafından ezilen halkların kurtuluş mücadelesinde ve Avrupalı güçlerin Yakındoğu ve Balkanlarda nüfus alanları uğrunda rekabetidir. Çarlık Rusya'sı kendi çıkarlarını takip ediyordu. Burada Çarizm Balkan Halklarının – Yunanlar, Sırpalar, Bulgarların Türk boyunduruğuna karşı mücadelesine güveniyordu. Sultan Türkiye'sinin esir halklarının akreba ve dost Rus halkı ile ilgili umutları vardı. Özgürleştirme gibi çabası olmayan Rus çarının isteklerinden bağımsız olarak Rus-Türk savaşları XIX. Yüzyılın I yarısında Balkan halklarının kurtuluş yolunda dönüm noktası olmuştur. Türkiye Moldovya, Eflak, Sırbistan'ın özerkliğini ve Yunanistan'ın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmıştır."*⁴⁶

Paragrafta Çarlık Rusya'sının çıkarları ve politikası Sovyetler Birliği'nden bağımsız olarak anlatılmış ve objektif bir dille bilgi verilmiştir. Yazar, Balkan isyanlarının Rusya'nın Şark Meselesi'nin çözümünde bir araç olduğunu ve aslında bu devletin halkları özgürleştirme gibi bir çabası olmadığını, amacının Yakındoğu'da ve Balkanlar'da nüfus mücadelesi olduğunu yazmaktadır. Paragrafta *"Sultan Türkiye'si"* ve *"Cumhuriyet Türkiye'si"* ayrımı yapılmaktadır. Yazar, Çar'ın

⁴⁶ İvan Fedesov, *İstoriya SSSR, Prosveshenie, Moskva, 1982, s. 80.*

siyasetinin aslında Balkan halklarını korumak değil kendi çıkarlarını gözetmek olduğunu belirtmektedir. Kırım Savaşı ile ilgili Sivastopol savunması incelenen ders kitaplarında öncelikli yer tutmaktadır. Sivastopol Savunması Madalyası görseline yer yerilmiştir.

Balkan İsyamları

Balkan İsyamları konusu Sovyetler Birliği tarih ders kitaplarında en çok işlenen konuların başında gelir. Neredeyse her kitapta bulunan bu konu Rusya'nın Balkan politikasını da yakından ilgilendirdiğinden özel bir ehemmiyet kesp etmektedir. Ders kitaplarında Rusya'nın Balkan politikasının anlatımı sonraki gelişmelerin sunulması için zemin hazırlamaktadır. Balkan Slavlarının koruyucusu olarak konumlanan Çarlık Rusyası'nın politik tarih eğitimi, tüm farklılıklarına rağmen Sovyet döneminde de devam ettirilmiştir. Balkanlar'daki isyanları ve sebeplerini anlatırken ders kitapları yazarlarının bu isyanların haklı sebeplerden çıktığı ve bunu bir halk direnişi olarak göstermeye çalıştıkları görülmüştür. Balkanlar'daki dönemin Rus politikası kitaplarda bu şekilde söylemlerin sebebini açıklar niteliktedir.

Robert Vipper'in *Yeni Dönem Tarihi* ders kitabında Yunanistan'ın bağımsızlığı ve Rusya'nın doğu politikası başlığı altında Yunan isyanları şöyle anlatılmaktadır:

“Avusturya ve Rusya ile başarısız savaşlar sonucunda XVIII. Yüzyılda Türklerin kurduğu Osmanlı İmparatorluğu yıkılmaya başlar. Tabiiyeti altındaki Slavlar ve Yunanlar arasında özgürlük arzusu uyanır. 1820 yılında Yunan ayaklanması başlar: onun esas katılımcıları Mora (Pelopennes) savaşçıları ve Ege Denizi adaları korsanlarıydı. Onların ideolojik liderleri Konstantinopolis, Selanik, İzmir ve başka ülkelerde yaşayan eğitimli Yunan nüfus idi.”⁴⁷

Paragrafın devamında yazar, Yunanların Avrupa'dan hiçbir destek alamadıklarını, hatta Metternich'in⁴⁸ Laibach'da⁴⁹ onları I Aleksandır'a “kanuni hükümetlerine karşı gelen isyancılar” olarak takdim ettiğini yazmaktadır.⁵⁰ Sultan Mahmut'un Mısır Valisi'nden yardım istediğini, İngiltere'nin Rumlara özerklik vermek için Sultan'ı zorladığını ve böylece Edirne Antlaşması'na giden süreci anlatmaktadır. Çar Nikola ile ilgili “*Ama Nikola Türk İmparatorluğu'nda Hristiyan halklarının kurtuluşu ile çok da ilgili değildi: o kendi deyimiyle “basta adamın” eski topraklarında egemenlik sürmek için, onun korunması ile ilgiliydi*” şeklinde bir tanımlama yapmıştır.⁵¹ II Aleksandır'ın ise Türkiye toprakları ile ilgili babasının

⁴⁷ Vipper, *age.*, s. 329.

⁴⁸ Prens Klemens von Metternich (1773 - 1859), Avusturyalı diplomat.

⁴⁹ *Laibach Kongresi* Avusturya Laibach'ta 1821 yılında 26 Ocak- 12 Mayıs arasında yapılan uluslararası kongredir.

⁵⁰ Vipper, *age.*, s.330.

⁵¹ *Age.*, s. 330.

planlarına kendi Slavcılık ideolojisini⁵² de eklediğini savunan yazar böylece Balkan isyanlarına Rusya'nın müdahalesinin politik sebeplerini de göstermektedir.⁵³ Çarın bunu yapması için ilk bahanenin Hersek ayaklanması olduğunu vurgulayan yazar bu ayaklanmanın sonuçlarını anlatırken şu satırlara yer vermektedir.

“Onları savunmak için Sırlar ve Bulgarlar ayağı kalktı. Rusya’da bağış toplamak için Slav komiteleri kuruldu. Gönüllüler savaşı gitti. Türkler Sırları mağlup ettiler, Asya’dan çağırıldıkları Başbozruk grupları Bulgaristan’da hayvani eylemler hayata geçirdi. Aleksandır Türkiye’den Sırlarla savaşı sona erdirmesini istedi. Türkiye bunu kabul etmeyince ordular Tuna’ya hareket etti.”⁵⁴

“Türk makamları işgal ettikleri yerlerde ulusal dili ve yazıyı yasaklamışlardı. Balkan, Kafkas ve Arap ülkelerinin halkları işgalcilere ve yerli hainlerle karşı yüzyıllarca mücadele ederek ısrarla kendi özgürlük ve geleneklerini savundular. Balkan Yarımadası’nın dağlarında ve ormanlarında gerilla savaşı hiç bitmedi. Yerli intikamcı gruplar (onları Sırbistan ve Bulgaristan’da “hayduk” adlandırıyorlardı) tüm nüfusun desteği ile Türk garnizonlarına saldırıyor, derebeyleri ve yetkilileri imha ediyorlardı. Engin imparatorluğun değişik yerlerinde halk ayaklanmaları baş gösteriyordu. Sultanlar ordunun büyük bir parçasını her zaman savaşı hazır tutmak ve aktif fetih politikasını durdurmak zorunda kaldılar. Türk işgaline karşı fethedilen ülkelerin halkların kabramanca mücadelesi Osmanlı İmparatorluğu’nu zayıflatmış ve Batı Avrupa’ya Türk gücünü durdurmada yardımcı olmuştur.”⁵⁵

Balkan isyanlarının haklılığını kanıtlama isteği bu kitapta daha ileri gitmiş, Arap ve Kafkas halklarını da bu işin içinde göstererek Rusya’nın isyanlardaki çıkarı ve etkisi göz ardı edilmeye çalışılmıştır.

Agibalova’nın, *Orta Çağ Tarihi 6 Sınıf* (1981) kitabındaki bilgi de yukarıdaki anlatıdan farklı olmamakla birlikte, halk isyanlarının haklılık sebeplerini ve isyancıların “kahramanlıkları” daha abartılı bir biçimde dile getirilmiştir. *“Halkların Osmanlı İşgaline Karşı Savaşı”* isimli başlıkta isyanlarla ilgili şu satırlara yer verilmektedir:

“Osmanlı imparatorluğu sadece silah gücüyle işgal edilmiş halkları itaat ettiriyordu. Osmanlı Türkleri tarafından esir edilmiş halklar özgürlükleri uğrunda savaşı devam ediyorlardı: Gürcüler ve Ermeniler Kafkas’ta, Macarlar, Yunanlar, Arnavutlar Merkezî ve Güney-Doğu Avrupa’da. Yüzyıllar boyunca işgalcilerle Güney Slavlar da mücadele ettiler. Bulgar ve Sırp partizanları (hayduklar) sık sık şehirlerde hücumlar yapıyordu. Haydukların savaşı hakkında halk türkülerinden çok şey öğreniyoruz. Cesurlar dağlara ve ormanlara “topraklarını geri almak, çocuklarını ve karılarını kölelikten kurtarmak,

⁵² Tüm Slavları Rus himayesi altında birleştirmek.

⁵³ Vipper, *age.*, s. 395.

⁵⁴ *Age.*

⁵⁵ *Age.*, s.116.

babalarını hatırlamak ve anneleri için intikam almak” için çıkıyorlardı. Onlar ayrılmamak ve sonuna kadar birbirine sadık kalmak için yemin ediyorlardı. Halk türküsünde haydukların Osmanlılardan saklanırken sık sık “açlıktan toprak yedikleri ve susuzluktan yapraklardan su emdikleri” anlatılmaktadır. Osmanlı askerlerinin orman ve dağları gerillalardan temizleme teşebbüsleri başarıyla sonuçlanmadı. Köylüler kendi hayatları pahasına haydukları saklıyorlardı onlarla son dilim ekmeceklerini paylaşıyor ve tehlikelerden haberdar ediyorlardı.⁵⁶

Paragraftan görüldüğü gibi Osmanlı’ya karşı yapılan her türlü isyan yazar tarafından hoş karşılanarak bir “milli özgürlük hareketi” olarak lanse edilmeye çalışılmıştır. Bulgar ve Sırp partizanlarının-haydukların “kahramanlıklarını” anlatırken bunun çok geçerli bir sebebinin olduğunu, onların “topraklarını geri almak, çocuklarını kurtarmak, karılarını kölelikten kurtarmak, babalarını hatırlamak ve anneleri için intikam almak” için savaştıklarını ve isyan ettiklerini yazmaktadır. Şehirlere hücum edip Türk yöneticileri öldürmekte haklı olduklarını bu gerekçelerle savunan ders kitabı yazarı Rus Devleti’nin bu isyanlara katkısını dile getirmemekte, olaylara sadece tek taraflı bakılmakta dolayısıyla şovenist bir bakış açısı sergilemektedir. Balkan Yarımadası halklarının isyanlarının “*baklı*” olduğu savunularak Osmanlı Devleti “*ışgalci*” olarak adlandırılmıştır. Yukarıdaki paragrafı okuyan 6.sınıf öğrencisinin hayduklarını ne kadar “*kahraman*”, Osmanlı’nın ne kadar “*acımasız*” olduğu fikrine kapılmaması mümkün değildir.

İ. A. Fedesov’un *SSCB Tarihi* isimli kitabında Balkan Slavlarına yardım toplayan Rus gönüllülerle ilgili görsel kullanmıştır. Resimde Rus halkının “*kardeş millet*” için seferber olduğu imajı çizilmektedir.

“*Rusya ve Balkan Halklarının Özgürlük Savaşı*” isimli başlıkta İ. A. Fedesov Balkan isyanlarını şu şekilde anlatmaktadır:

“Rusya’nın mağlubiyeti Balkan halklarının Sultan baskısından kurtulmasını geciktirdi. Yunanların büyük bir kısmı, Moldovalılar, Güney Slavlar, Bulgarlar, Boşnaklar, Hersekîliler, kısmen Sırpalar hala Türk esirliğinde idiler. Geri kalmış feodal Türkiye bu halkları ezerek ekonomik kalkınmalarını engelliyor, milli kültürü yok etmeye çalışıyordu. Balkan Devletleri özveriyle bir şekilde savaşıyorlardı fakat Türk baskısını kendi güçleri ile yenmeyi başaramıyorlardı. Onlar Rusya’ya müracaat ettiler. Rus halkı- devrimci demokratlar gerçekten Slav halklarını alıyor ve onların baskıcılarla savaşına destek olarak tam özgürlüğe kavuşmaları için çabalıyorlardı.1875 yılında Bosna Hersek’te, 1876 Nisan’ında Bulgaristan’da isyan baş gösterdi. Türk cezalandırıcıları ateşle ve kılıçla bu isyanı durdurdular. Onlar köyleri ve şehirleri yakıtılar. Acımasızca halkı öldürdüler ve kültürel anıtları yok ettiler. Sadece Bulgaristan’da Türk ordusu 30 binden fazla insanı kesti. Dehşetli cezalar dünya halklarının öfkesine ve kızgınlığına neden olmuştur.”⁵⁷

⁵⁶ Agibalova, *Doskoyage, age.*, s. 151.

⁵⁷ Fedosov, *age.*, s. 146.

Paragrafta Türk devleti milli kültürü yok eden geri kalmış feodal ülke olarak resmedilmektedir. Slav halklarının destekçisi olduğu belirtilen Rusya'daki devrimci demokratların Slav halklarına destek olduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca Türklerin bu isyanları ne kadar "vahşice bastırdıkları" anlatılırken otuz binden fazla insanı "kestiklerini" yazan tarihçi, Türklerle ilgili "korkunç Türk" imajını çizmektedir.

Русский платок «Предводители и герои сербского восстания в Боснии и Герцеговине». Ситец. Печать. 1870-е гг.

Resim 2. Bosna Hersek'te Sırp İsyanının Kahramanları ve Öncüleri. Rus Mendili. Basma Kumaş 1870.⁵⁸

Görselde basma kumaş üzerinde Sırp önderlerinin resminin olduğu, 1870'li yıllara ait Rus cep mendili görülmektedir. Bu mendil Bosna Hersek isyanı zamanı Rusya'da halk arasında bu konunun ne kadar geniş yankı bulduğunu vurgulamak için kullanılmıştır.

"Sırbistan ve Karadağ da 1876 yazında Türkiye'ye karşı savaş açtı. Güçler eşit değildi. Zayıf ve silahsız Sırp Karadağ ordusu kahramanca savaştı fakat başarılı olmadı. Slav halklarının kahramanca mücadelesi Rusya'da geniş destek buldu. Birçokları Sırp ordusuna gönüllü gitme arzularını bildirdiler. Türk mezalimini duyan halk – çağdaş yazarlardan biri yazıyordu – tek insan gibi meraklandı. Ulusal felaket anında aç çiftçinin aç yoldaşı ile son ekmeğe parçasını bölüştüğü hissi ile mücadele alanına kendi kanını ve varlığını götürdü. Acılara karşı şefkatler bitmedi. Bağışların büyük kısmı demokrat aydınlar, işçiler köylülerden geldi. Nüfusun bu kısmı Slav isyanlarına gönüllü yardıma gidenlerin büyük kısmını oluşturuyordu. Rus kadınlar Sırp ordusuna hemşire olarak katılıyorlardı."⁵⁹

⁵⁸ Fedosov, *age.*, s.146.

⁵⁹ *Age.*

Yazar Rusya'nın Slav halklarına desteğinin politik amaçlarla değil "insani ve kardeşlik amacıyla" yapıldığını, burada yerel halkın, demokrat aydınların ve işçilerin büyük rolü olduğunu yazarak Balkan isyanlarını "Türk mezalimi" olarak sunmaya çalışmıştır.

İncelenen ders kitaplarının tamamında Balkan İsyancıları için benzer anlatılar mevcuttur. Balkan İsyancıları Türk boyunduruğuna karşı yapılan halk harekâtları olarak sunulmuştur. Dönemin politik gelişmeleri göz önüne alınmadan, Rusya'nın Balkanlardaki nüfuz alanı siyaseti değerlendirilmeden, isyanları sadece milli azınlık isyanları, üstelik vahşi bir feodal devlete karşı yapılan milli özgürlük hareketi olarak gösterilmesi tarihsel açıdan tek taraflı bir yaklaşımdır.

Balkan Savaşları

Balkan Savaşları, Türkiye ve Balkan milletleri için önemli bir dönüşümü simgeler. Sovyet tarihçisi Robert Vipper'in *Yeni Çağ Tarihi* ders kitabında Balkan Harbi ile ilgili paragraf, "XIX. Yüzyılda Doğu Sorunu" ve "1912-1913 yıllarında Balkan Krizi" başlığı ile sunulmuştur. Yazar, Afrika sömürgeleri ve İtalya ile savaşta Türkiye'nin zayıf düşmesini fırsat bilen dört Balkan milletinden oluşan Balkan Birliği'nin ona savaş açtığını yazmaktadır. Hıristiyan müttefiklerin galip geldikleri ve özellikle Bulgarların başarılı bir şekilde Adrianopolis⁶⁰ ele geçirdikleri anlatılmış, Hristiyanlar arasında Makedonya yüzünden fikir ayrılıklarının başladığı, bu anlaşmazlıklar sonucunda Türkiye'nin Adrionopolis'i geri aldığı da vurgulanmaktadır. R.Vipper'in anlatımları dikkatle incelendiği zaman Balkan Yarımadası'ndaki savaşları sadece milli isyanlar olarak değil aynı zamanda dini savaşlar olarak da okuduğunu görmek mümkündür. Balkan birliğini "Hristiyan müttefikler" olarak tanımlaması bunun en bariz örneklerindendir. İncelenen Sovyetler Birliği Tarih ders kitaplarının hiçbirinde benzer durumla karşılaşılmasıdır. 10. Sınıf için 1952 yılında yayınlanan *SSCB Tarihi* isimli tarih ders kitabında Balkan Savaşları ile ilgili bilgiye yer verilmiştir. Yazar konuyu şu şekilde anlatmaktadır:

"Balkan Savaşları (1912-1913). Bosna krizinden sonra çarlık hükümeti Sırbistan, Bulgaristan, Karadağ ve Yunanistan'ı Balkan Ligi'nde birleştirmeye ve onu Türkiye'ye karşı yönlendirmeye çalıştı. Rusya'nın müttefikleri özellikle Fransa bu birliğin "bir milyon süngüsünü" Antanta lehine çevirmek için Balkan Devletlerinin birleşmesini destekledi. Almanya, Avusturya- Macaristan, Türkiye ve Balkan Yarımadasını boyun eğdirmek amacıyla Türkiye'yi desteklediler. Birinci Balkan Savaşı 1912 sonbaharında başladı. Türkiye'nin 1911 yılından itibaren İtalya ile savaşmakta olduğunu kullanarak Balkan Ligi Türkiye'ye karşı askeri eylemlere başladı. Kısa sürede Türkler yenildi. Amâ kazananların kampında görüş ayrılıkları başlayınca 1913 yılında İkinci Balkan Savaşı başladı. Bulgaristan

⁶⁰ Edirne.

Sırbistan'a karşı savaşa başladı. Bulgaristan'a karşı koalisyona, yenilgiye uğrayan Türkiye de katılınca Bulgaristan yenildi."⁶¹

Kitapta Balkan Savaşları Çarlık Rusya'sının olumsuz icraatları kullanılarak anlatılmıştır. Çarlık Rusya'sı SSCB'den bağımsız bir devlet olarak görülmekte, onun tarihi faaliyetlerini kapitalist bir devletin etrafında sömürge arayışı olarak değerlendirilmektedir.

*"İkinci Balkan savaşı Bulgaristan topraklarını büyük ölçüde komşularının lehine keserek, Bulgar askerlerinin denetimi altında olan Edirne'yi Türkiye'ye geri veren Bükreş Antlaşması ile sona erdi. Balkan Slavlarının Türk boyunduruğundan kurtulmak için mücadele ettiği Balkan Savaşları, Balkanlarda "nüfus alanlarının" yeniden dağılımı için mücadele eden büyük emperyalist güçler tarafından kullanıldı. Özellikle mücadele Alman ve Fransız sermayesinin yatırıldığı Balkan demiryolları içindi. Bu yollar Berlin Bağdat demiryolunun bir kısmını teşkil ediyordu. Dünya emperyalizminin oluşturduğu gelişmelerin en önemli düğümlerden biri olarak, Balkanlar Avrupa'nın barut fıçısı haline geldi."*⁶²

Paragrafta Balkan Savaşları'nın önemli sebeplerinden birine- Balkan demiryollarına ilişkin bilgi verilmiş, emperyalist güçlerin Balkan devletlerinin "özgürlük savaşlarını" kendi amaçları için kullandıkları anlatılmıştır. Yazar emperyalist devletlerin dünya üzerinde kendi nüfus alanlarını genişletmek, ayrıca önemli stratejik noktaları ele geçirmek için oluşturduğu düğüm noktalarının sonradan "barut fıçısı" haline gelerek tüm dünyayı etkilediğini vurgulamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıç noktasının Balkan Savaşları olduğunu düşünüldüğü zaman bu konuda yazarın tespitinin isabetli olduğu söylenebilir.

I. Dünya Savaşı

10. sınıf *SSCB Tarihi* kitabında "Dünya Savaşı'na Hazırlık" başlığı altında şu ifadelere yer verilmektedir:

*"Alman emperyalizmi Yakın Doğu'ya - Türkiye'ye sıçradı. Alman bankaları Almanya'yı ve Türkiye'yi bağlayan demiryolu yapımını üstendi. Alman askeri eğitmenler Türk askeri güçlerini Rusya ve İngiltere'ye karşı savaşa hazırlıyorlardı. Türk İmparatorluğu'nda Almanya'nın ekonomik ve politik güçlenmesi Alman sermayesini Karadeniz boğazlarının sahibi yaptı. Rusya'da iktidar çevrelerinde daha çok "İstanbul yolu Berlin'den" dolayısıyla Alman İmparatorluğu'nun yenilgisinden geçmektedir gerçeği düşünülmekteydi."*⁶³

Robert Vipper'in *Yeni Çağ Tarihi* ders kitabında Almanların Türkiye'nin ardından, Ermenistan'ın Ruslardan "temizlenmesini", Kars ve Batum'dan vazgeçilmesini talep ettiklerini iddia etmekte, onların asıl niyetlerinin Bakü

⁶¹Anna Pankratova, Konstantin Bazilevich, Sergey Bakhrushin, Anastasiya Fokht, *İstoriya SSSR*, Uchpedgiz, Moskva, 1952, s. 103.

⁶² Pankratova, *age.*, s.104.

⁶³ *Age.*, s.102.

petrolünü ele geçirmek, Hazar Denizi'ne hareket etmek ve Hazar pamuğunu ele geçirmek olduğunu yazmaktadır.⁶⁴

Anlatılarda açık bir şekilde Türkiye'nin savaşa Almanya'nın eli ile girdiği ima edilmektedir. Yapılan demiryollarının bu amaçla yapıldığını, Alman eğitimcilerin Türk ordusunu diğer ülkelerle savaşa sokmak için eğitim verdikleri ve en nihayetinde Türkiye'nin Alman sermayesi ile ayakta durduğu vurgulanırken yazar İstanbul'a sahip olmak için Almanya'nın mağlup edilmesinin önemini dönemin politik gerçeği olarak anlatmıştır. Pankratova, 10 Sınıf SSCB *Taribi* kitabında I. Dünya Savaşı'nda Rusya ve Türkiye arasında savaş ilanını ve sebebini anlatmış, Kafkas Cephesi'nin açılmasından bahsetmiştir.

Türk Cumhuriyeti

Sovyetler Birliği Tarih ders kitaplarında Cumhuriyetin- yeni Türk Devleti'nin kurulması da Türk tarihi ile ilgili konuların arasındadır.⁶⁵

Pankratova'nın SSCB *Taribi* ders kitabında Çarlık döneminde Rusya'nın doğu politikası eleştirilmekte, bu eleştiri Stalin'in "*İran, Türkiye ve Çin'de çarlık hükümeti Batı emperyalizminin müttelikliği ve bekeçi köpekliği rolünü oynamaktaydı.*" cümlesi ile desteklenmektedir.⁶⁶ Bu eleştiri, SSCB'nin kurulduğu dönemlerde Bolşeviklerin Rus İmparatorluğu'nun Osmanlı ile yaptığı savaşlara, İran'da ve Çin'de yürüttüğü sömürge politikasına bakış açısını aksettirmektedir.

Aynı kitapta devletin dış politikası ile ilgili şu satırlara yer verilmektedir:

*"Sovyet iktidarının ulusal politikası muazzam uluslararası öneme sahipti. Özellikle Doğu halkları üzerinde oldukça etkilidir. Sovyet hükümeti Çar ile Türkiye ve İran arasında tüm eşitsiz antlaşmaları ortadan kaldıracığını açıkladı ve savaş sırasında işgal ettiği bölgelerden asker çekmeye başlayacağını açıkladı. Küçük ulusların bağımsızlığı için Sovyet Devleti'nin mücadelesi en geri ve ezilen halkların güvenini kazanmasını sağlamıştır."*⁶⁷

V. K. Furayev, *Yeni Tarih* (1983) kitabında "*Türk Milli Özgürlük Harekâtı*" adını verdiği Türk Milli Mücadelesi ile ilgili şunları yazmaktadır:

*"Türkiye'de Milli Özgürlük Harekâtı galebe kazandı. 1920-1922 yıllarında köylüler işçiler yerli burjuva Üçlü İtilaf ülkelerinin Türkiye'yi bölme çabalarına karşı kahramanca savaştilar. Sovyet Rusya'sının maddi ve manevi yardımı sayesinde Türk halkı İngiliz-Yunan müdahalecilerini kovdu ve sultanın despotik hâkimiyetine son verdi. Türkiye burjuva devleti oldu."*⁶⁸

⁶⁴ Vipper, *age.*, s. 543.

⁶⁵ Bu konuda yapılan bir çalışma için bkz: Elnur Ağayev, "Azerbaycan'da Tarih Ders Kitaplarında Türk Milli Mücadelesi", *Sakarya Zaferi ve Haymana III*, Temuçin F. Ertan - Sedef Bulut (Haz.), Ankara, 2015, s. 221-239.

⁶⁶ Pankratova, *age.*, s. 88.

⁶⁷ *Age.*, s. 198.

⁶⁸ Furayev Viktor Konstantinovich, *Noveyshaya İstoriya*, Prosvesheniye, Moskva, 1982, s. 32.

Yazar, Türk Millî Mücadelesi'ne Sovyetler Birliği'nin verdiği desteği açık bir dille ifade etmektedir. Mustafa Kemal önderliğinde yapılan özgürlük savaşlarını "köylü ve işçiler" tarafından yapıldığını anlatmaktadır. Ancak son cümlede bir hayal kırıklığına işaret edercesine Türkiye'nin kapitalist bir ülke olduğunu vurgulamıştır.

Yazarların Kurtuluş Savaşı ve Millî Mücadele anlatıları Sovyet tarihçiliğinin bu konuya bakış açısını aksettirmektedir. Sovyetler Birliği ve Yeni Türk Devleti'nin kurucu kadrosu Batı emperyalizmine karşı ortak mücadele etmiştir. Bu dönem iki devletin asırlar boyunca yakın dostluk ilişkileri içerisinde olduğu bir zaman dilimidir. Dolayısıyla Sovyet tarihçiliğinde Rus- Türk savaşları döneminden farklı değerlendirilmiştir.

Sonuç

20. Yüzyılda ister ulus-devlet olsun isterse olmasın dünyanın her ülkesinde devletlerin sahip oldukları politikaları öğrencilere empoze etmek için tarih ders kitaplarını kullandığı aşıkardır. Bu yüzden tarih eğitimi uzunca zaman düşmanlık tohumları eken propagandist bir alan olarak görülmüş; buna karşın barışçıl tarih çalışmaları uluslararası arenada desteklenmiştir. Bugün büyük bir yol alınmış olsa da ne yazık ki en demokratik ülkelerin tarih ders kitaplarının bile arzu edilen nesnel karakteri taşıdığını söylemek zordur.

Bu çalışmada Sovyetler Birliği döneminde Rusya'da hazırlanan tarih ders kitaplarında var olan, Türklerle ilgili, kendi içinde münakaşalı konulara açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Kitaplarda en tartışmalı konuların iki devlet arasında çıkar çatışmalarının olması tesadüf değildir. Bunlar Balkan Savaşları, Rus-Türk savaşları ve Kafkasya'daki çatışmalardır. Bu konuların tartışmalı olduğu izlenimi her devletin kendini haklı gösterme çabaları ile ilgilidir. Balkan Savaşları ile ilgili anlatılarda, yazarlar zaman zaman objektif davranarak Rusya'nın bölgede çıkarlarının olduğunu ve sadece Slav halklarına "yardım etme" düşüncesi ile davranmadığını ifade etmektedir. Sovyet dönemi tarih ders kitaplarında "işçi", "feodal", "derebeyi", "köylüler", "milli özgürlük harekâtları" gibi Sovyet ders kitaplarında sıkça kullanılan tarihi terimlere yer verilmiştir. Marksist terminoloji ders kitaplarına hâkimdir. İktidarlara karşı savaşlar, isyanlar ve inkılaplar "işçi ve köylülere yapılan milli özgürlük harekâtları" olarak gösterilmiştir. Kitaplara göre tüm olumsuzlukların sebebi zengin derebeyi ve feodal kesimdir. Sovyet ders kitaplarında öğrencilerde Sosyalist dünya görüşü oluşturmak için bütün pedagojik yöntemler kullanılmış ve tarihi olaylar bu şekilde tasarlanmıştır. Tarihi ve politik devamlılık açısından önemli görülen olaylarda Rusya Çarlığı'nın eylemleri doğru bulunarak desteklenmiştir.

Erken dönem (1917 – 1930) Sovyet tarih ders kitaplarında Hristiyan, Hristiyan Birliği, Ortodoks gibi dini kavramlar yer almıştır. Buna karşın totaliter

dönem ve sonrasında (1930- 1950) bu kavramların yok denecek kadar az olduğu görülmüştür.

Türlere karşı savaşılan askerlere ve savaşıllara “*kahraman*”, Balkan Savaşları’na “*Milli Özgürlük Savaşları*” olarak yaklaşan ders kitaplarında yazarlar, savaşların sonunda alınan başarı madalyalarının görsellerini yayınlayarak elde edilen başarının gururunu sergilemektedirler. Bu öğrencilerde savaşın aslında kötü bir şey olduğu algısını negatif yönden etkilemektedir. Savaş görüntülerinin resimleri de ders kitaplarında kullanılmaması gereken görsellerdendir. Bir kısım “*savaş esnasında çok az savaşçı ile çok büyük savaşlar kazanıldı*”, “*ışit olmayan savaşlarda Ruslar Türkleri yendi*” gibi anlatılar “*ilahi adalet*” fikrini ön plana çıkarmaya hizmet etmektedir.

Ders kitaplarının toplumun değer yargılarını oluşturmak, ön yargılarını pekiştirmek, steootipler yaratmak, kalıp yargıları yen nesillere aktarmak dışında yazılmasının gereği açıktır. Bu bağlamda güncel Rus ders kitaplarının Sovyetler Birliği dönemindeki yukarıda ortaya konmuş olan olumsuzluklardan kurtulup yeniden yapılandırılması, hümanist dünyanın değer yargılarına ayak uydurması gerektiği söylenebilir.

Kaynaklar

- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri* (1991) Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- AGİBALOVA Yekaterina, DONSKOY Grigoriy(1981), *İstoriya Srednikh Vekov*, Prosvesheniye, Moskva (AGİBALOVA Yekaterina, DONSKOY Grigoriy (1981) *Orta Çağ Tarihi*, Prosvesheniye, Moskova)
- AĞAYEV, Elnur (2006) *Sovyet İdeolojisi Çerçevesinde Türk Cumhuriyetlerinin Tarih Yazımı ve Tarih Eğitimi: Azerbaycan Örneği*, Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- (2015) *Azerbaycan'da Tarih Ders Kitaplarında Türk Millî Mücadelesi*, Sakarya Zaferi ve Haymana III, Yayına haz: Temuçin F. Ertan, Sedef Bulut, Ankara.
- AKTAŞ Özgür (2006) *Cumhuriyet Devri Tarih Ders Kitaplarında Rusya İmgesi*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Kars, Kafkas Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- BANERJİ Anna (2006) Notes on the Histories of History in the Soviet Union, *Economic and Political Weekly*, 41, 9, 826-833.
- BERHİN İlya Borisovich (1981) *Metodocheskoe Posobiye Po İstorii SSSR: Sovetskii Period*, Prosvesheniye, Moskva. (BERHİN İlya Borisovich (1981) *SSCB Tarihi Ders Kitabı: Sovyet Dönemi*, Prosvesheniye, Moskova)
- PANKRATOVA Anna, BAZİLEVİCH Konstantin, BHRUSHİN Sergey, FOHT Anastasiya (1952) *İstoriya SSSR*, Prosvesheniye. Moskva.

- (PANKRATOVA Anna, BAZİLEVİCH Konstantin, BAHRUSHİN Sergey, FOHT Anastasiya (1952) *SSCB Tarihi*, Uchpedgiz, Moskova)
- BICHKOV Sergey Pavlovich, KORZUN Valentina Pavlovna (2001) *Vvedenie v Istorioğrafiyu Oteçestvennoy İstorii XX B: Uchebnoe Posobie*, Omsk, Omsk Gos. Universitet. (BICHKOV Sergey Pavlovich, KORZUN Valentina Pavlovna (2001) *XX. Yüzyıl Ulusal Tarihçiliğe giriş. Eğitim kitabı*. Omsk, Omsk Devlet Üniversitesi Yayınları)
- BUDAK Mustafa (2002) *İdealden Gerçeğe*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Büyük Rus Ansiklopedik Sözlük (BolshoyRusskiyEntsklopedicheskiySlovar)* (2003) Moskova.
- Dokumenti Vnesheyn Politiki SSSR. Tom2.* (1958), Gosudarstvennoe İzdatelstvo Politicheskoy Literaturı, Moskva (*SSCB Dışışleri Belgeleri. Cilt 2* (1958) Devlet Siyasi Edebiyatı Yayınevi, Moskova)
- FEDESOV İvan (1982) *İstoriya SSSR*, Prosvesheniye, Moskva. (FEDESOV İvan (1982) *SSCB Tarihi*, Prosvesheniye, Moskova)
- FURAYEV Viktor Konstantinovich(1982) *Noveysbayaİstoriya*, Prosvesheniye, Moskva. (FURAYEV Viktor Konstantinovich(1982) *Yeni Tarih*, Prosvesheniye, Moskova)
- GOLİN Emil Mihaylovich, KUZMENKO Valentina Leonidinovna, LOYBERG Mihael Yakovlevich (1963) *İstoriya Srednikh Vekov*, Prosvesheniye, Moskva. (GOLİN Emil Mihaylovich, KUZMENKO Valentina Leonidinovna, LOYBERG Mihael Yakovlevich (1963) *Orta Çağ Tarihi*, Prosvesheniye, Moskova)
- GATİNA Venera (2009) *Rus Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı/Türk İmgesi*, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- GASANLI Djamil (2005) *SSSR- Turtsiya: Poligon KholodnoyVoynı*, Baku. (Hasanlı Cemil (2005) *SSCB-Türkiye Soğuk Savaş Meydanı*. Bakü)
- MİSHULİN Aleksandr (1943) *İstoriyaDrevnogo Mira*, Uchpedgiz, Moskva (MİSHULİN Aleksandr(1943) *Eski Çağ Tarihi*, Uchpedgiz, Moskova)
- MÜDERRİSOĞLU Alptekin (1999) *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- MYASNİKOVA Olga Nikolayevna (2007) Osnavnıye Prinsipi Shkolnogo İstoricheskogo Obrazovanie v SSSR V Doperestroechny Period, *Almanakh Sovremennoy Nauki İ Obrazovanie*, Gramota, Tambov № 7. s. 124-128. (MYASNİKOVA Olga Nikolayevna(2007) SSCB'de Perestroyka Dönemine Kadar Okullarda Tarih Eğitiminin Temel İlkeleri, *Modern Bilim ve Eğitim Almanakı*, Gramota, Tambov № 7. s. 124-128)

- NECHKİNA Militsa (1971) *İstoriya SSSR*, Prosvesheniye, Moskova.
(NECHKİNA Militsa(1971) *SSCB Tarihi*, Prosveshenie, Moskova)
- PEPELİNA Natalyaİgorevna (2013) İz İstorii Narodnogo Obrazovaniya v SSSR v 1930 Godakh: Rabota Nad Shkolnom Uchebnikom Otechestvennoy İstoriy. *Vestnik Moskovskogo Gosudarstvennogo Universiteta*, 2, 19-32. (PEPELİNA Natalyaİgorevna (2013) 1930'larda SSCB'de Milli Eğitim Tarihinden: Ulusal Tarih Ders Kitapları Üzerinde Çalışma, *Moskova Devlet Üniversitesi Dergisi*.)
- PINGEL Falk (2003) *Ders Kitaplarını Araştırma ve Düzeltme Rehberi*, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- ŞADİHANOV Emil (1999) *Sovyetler Birliği ve Sovyet Sonrası BDT Cumhuriyetleri Tarih Kitaplarında Türk İmajı*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- SHESTAKOV Andrey (1937) *Kratkii Kurs İstoriiSSSR*, Uchpedgiz, Moskova.(SHESTAKOV Andrey(1937) *SSCB Tarihi Kısa Kurs*, Uchpedgiz, Moskova)
- ŞİMŞEK Ahmet, CENGİZ Nigâr (2015) Rusya Tarih Ders Kitaplarında Türk-Osmanlı İmgesi, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 4 (2), 225-258.
- ŞİMŞEK Ahmet, ALASLAN Funda (2014) Milliyetçi Tarihten Milli Tarihe, Çatışmacı EğitimdenBarışçı Eğitime Doğru Türkiye'de Tarih Ders Kitapları, *Akademik Bakış Dergisi*, 40, 32-59.
- TANSU Samih Nafız (2012) *Teşkilat-ı Mahsus. İki Devrin Perde Arkası*, Nokta Kitap, İstanbul.
- TEMUÇİN Faik Ertan (2011) İsmet İnönü'nün Rusya Gezisi, *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk Rus İlişkileri 1. ÇalıştayBildirileri*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- TEKELİ İlhan (1998) *Tarih Bilinci ve Gençlik*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- TEKİN Nil (2011) Türkiye'deki İlköğretim ve Ortaöğretim Ders Kitaplarında Rus İmajı. *Toplumsal Tarih*, 216.
- TURAN Refik (2015) *Azerbaycan'da İlk ve Ortaöğretimde Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- VİPPER Robert Yuryevich (1925) *Uchebnik İstorii. Drevnost*, Valtere i Rapa, Riga. (VİPPER Robert Yuryevich(1925) *Eskiçağ Tarihi Ders Kitabı*, Valtere i Rapa, Riga.)
- (1925) *Uchebnikİstorii. SrednieVeka*, Valtere i Rapa, Riga. (VİPPER Robert Yuryevich(1925) *Orta Çağ Tarihi Ders Kitabı*, Valtere i Rapa, Riga.)

- (1928) *Ucbebnikİstorii. Novoe Vremya*, Valtere i Rapa, Riga. (VİPPER Robert Yuryevich (1928) *Yeni Çağ Tarihi Ders Kitabı*, Valtere i Rapa, Riga.)
- YAPICI Mehmet (2004) “İlköğretim 1. Kademe Ders Kitaplarının Öğrenci Düzeyine Uygunluğu”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1, 121-130.
- YERASİMOS Stefanos (2000), *Kurtuluş Savaşında Türk Sovyet İlişkileri 1917-1923*, Boyut Yayıncılık, İstanbul.